

МАСКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ НАРОДНИЦТВА

У статті осмислюється маскультурний концепт народництва в конкретних історичних і соціальних контекстах, робиться спроба його узагальнення у сфері культури, філософії, творчості, політичної думки.

Ключові слова: *масова культура, маскультурний концепт народництва, національна культура, колоніальний кітч, малоросійський стиль, світовідношення, елітарне культурне обличчя, інструмент комунікативних функцій, ідеологічна боротьба, унітарність народництва, дискурс епохи, народ, національність, культура, відродження.*

Українські романтики, поклавши в основу національно-культурного відродження народну мову і відмовившись від спадщини епохи бароко, припустилися фатальної помилки, наслідки якої ясно бачимо тепер, а саме – ототожили традиційно-народну та національну культури, таким чином створивши маскультурний концепт народництва.

Сучасний дискурс щодо маскультурного концепту народництва після Микити Сріблянського (Апотеоза примітивної культурі // Українська хата. – 1912. – Ч. 6) актуалізують Соломія Павличко (Дискурс модернізму в українській літературі. – К. : Либідь, 1999), Тамара Гундорова (Кітч і література. Травестії. – К. : Факт, 2008), Оксана Пахльовська (Ave Europa! – К. : Пульсари, 2008).

На межі XVIII століття, зазначає Т. Гундорова в травестіях "Кітч і література", складається популярна українська література і народжується особливий різновид кітчу (від часу виникнення самого терміна кітч означав собою артистичне сміття, цитує за Людвігом Гішемом дослідниця, або поганий смак, або тривіальну культуру), який можна назвати колоніальним. "Саме на цей час простонародність і просторозмовність, з одного боку, стають формою національно-культурного самоствердження, як це ми бачимо в "Енеїді" І. Котляревського. З другого боку, простонародність набуває ознак певної субкультури, себто такого собі бурлескного "малоросійського" стилю, який виявився напрочуд придатним для репродукування і тиражування у формах "котляревщини" в минулому і дожив навіть до сьогодні у формі суржик-кітчу... Важливо при цьому те, що "малоросійський" стиль – продукт масової культури, яка починає складатися наприкінці XVIII століття" [3, 92].

А то й раніше, – у столітті XVII, коли у середовищі студентів-спудеїв Києво-Могилянського колегіуму (згодом академії) зародилась вертепна драма. На початку її сюжетною основою були євангельські оповіді про народження Христа, а сама містерія супроводжувалась виконанням біблійних колядок чи духовних піснеспівів. Згодом до вертепної драми про Різдво Христове додалася друга частина – театральні сцени на світську тематику із зображенням життя простих людей. Вони носили бурлескно-сатиричний характер і стали основою виникнення та поширення народної драми "малоросійського" стилю, у якій розігрувалися суспільно-побутові сцени, імітувалися сценки селянського чи козацького побуту, у жартівливо-пародійному тоні розповідалось про дотепні випадки життя. Головними героями цих народних комедій були козак, дід і баба, циган, корчмар, мірошник, селянин тощо. Згодом ця традиція була підхоплена, перенісшись на ґрунт народних драматичних вистав, де побутовали малоросійська говірка-суржик, дурникуватість, просторікуватість, а ще "горілка з гопакком". У XVII століття вертепна драма була загальновідома по всій Україні, в народі її називали Вертепом. Відтак Вертеп чи не першим і легітимізує масову культуру "малоросійського" стилю.

У XVIII столітті побутують такі форми масової культури, як лубки, пригодницька література, екзотично-туристичні подорожі, маскаради. Повторюваність зразків, відзначає Т. Гундорова, виявляється важливим атрибутом усієї імперської дворянської великоросійської культури, яка поширюється не лише на дворцове життя, але й на життя провінційне. "Театралізація провінційного життя перейнята наслідуванням офіційних моделей поведінки, мови, побуту через повторення зовнішніх ознак їхнього стилю. Репродукування і поширення офіційних ритуалів на провінцію також набуває ознак масової культури. Остання видозмінює навіть параметри імперського мислення, яке зазвичай асоціюється з високою, офіційною культурою. Як відомо, зазначає дослідниця, імперський дискурс включає "інших" у свій порядок, щоб потім управляти їхніми відмінностями з допомогою систем контролю" [3, 95].

"Малоросійський" стиль успішно утверджували імперські механізми, що були спрямовані проти культурної ідентичності України. "Фольк" в XIX столітті у ній становив не 10 %, як у більшос-

ті європейських країнах, а всі 90 %. Штучне уповільнення формування й розвитку національної буржуазії та робітничого класу, стримування процесів індустріалізації та урбанізації позбавило українське народництво можливості влитися в головний європейський конфлікт між філософією народництва, у межах якої сформувалися всі художні традиції, і новими естетичними й політичними принципами модернізму.

"Фольклор як єдина форма репрезентації України, цей всюдисутній фольктоталітаризм, – значає Оксана Пахльовська, – явище, зумовлене вельми мудрою і софістикованою стратегією імперії на знищення України, її автентичного культурного обличчя ... Елітарна ж культура України була не просто знищена, а витруєна – фізичною розправою, непоправними моральними деструкціями або ж і просто цвинтарною тишею забуття. А саме цей шар будь-якої національної культури виконує комунікативні функції..." [9, 121–122].

Осмилення маскультурного концепту народництва в конкретних історичних і соціальних контекстах дає спробу його узагальнення як у сфері культури, філософії, творчості, так і у сфері політичної думки.

У світлі першого контексту піднесення західноєвропейської культури у першій половині XIX століття відбувається під знаком буржуазних революцій та зародження капіталістичних виробничих відносин. На історичну арену виходять робітничий клас і клас буржуазії, що створює умови для формування нової, порівняно з народною, масовою культурою як оплоту опору тим, у чиїх інтересах відбувалася промислова революція. Масова культура несла заряд ентузіазму та оптимізму, розвиток точних наук, небачений прогрес усіх сторін життя оновленого суспільства. Перші дослідження цього явища, започатковані працями англійського теоретика Метью Арнольда, кидають особливий погляд на масову культуру, яка повинна нести робітничому класу "принцип влади, дуже потрібний йому, щоб протистояти схильності до анархії, яка, здається, загрожує всім нам" [12, 82].

Українська культура в межах імперської культури, яка на відміну від європейської не пережила подібного пафосу капіталістичного будівництва, спираючись на консервативну ідеологію дворянства та генерал-губернаторів, не могла витворити власного світовідношення. Капіталістична епоха гальмувалася пасивним християнським дуалізмом, що не могло не відбитися на всіх культурних процесах імперії. Українське народництво, зберігаючи свій соціальний авторитет, висуває одну з головних своїх тез – культура за відсутності самостійної держави замінює і виконує її роль: "Історія нашого відродження, – стверджує М. Грушевський, – є заразом історією нашого відродження національного й культурного..." [2, 76].

Другий контекст: неканонічне підпорядкування в XVII столітті української церкви Москві означало не що інше, як утвердження колоніального стилю у сфері духовній, що зумовлювало сильні асиміляційні процеси. До того насильницького акту українська церква відігравала в духовно-культурному житті України особливо важливу роль, відкриваючи школи, друкарні, бібліотеки, опікуючись освітою широких верств населення, тоді як в Росії не існувало жодної школи. У світлі гуманістично-ренесансних ідей були відкриті перші на слов'янських теренах Острозька та Києво-Могилянська академії, які розширили тоді простір європейської культурної інтеграції. Витворюється українське бароко, а з ним формується модерна культурна ідентичність. У XVIII–XIX століттях російська церква в Україні стає форпостом унітаризму, русифікації, духовного гніту, виразником імперсько-шовіністичної ідеології про месіанське призначення Росії як Третього Риму. "Багатостолітній наступ російської церкви на українську не обмежувався постійним нищенням української церкви, – відзначає Оксана Пахльовська, – він призвів до фатальних деструкцій автентичної природи власне української культури, яка була фактично зруйнована як культура екстравертна, органічно присутня в циркуляції культурного життя Європи" [9, 70].

Третій історичний і соціальний контекст полягає, за М. Хвильовим, у "подвоєності, утвореній російським шовінізмом, який гвалтує нашу психіку" [11, 596]; за І. Дзюбою, у "процесі переродження духовності в Україні" [4, 689]; за О. Пахльовською, у "послідовному ряді катастрофічних деструкцій нашої культури" [9, 61], невпинному і невтомному культивуванні Росією роз'єднання українського народу. Вітчизняною культурологією цей контекст аналізується з часів Київської Русі від Юрія Долгорукого, Андрія Боголюбського до Івана Грозного, Петра I, Катерини II аж по сьогоднішній день. XIX століття вирізняє особливість Валуєвського циркуляру 1863 року, в якому прямо проголошується, що "никакого отдельного малорусского языка не было, нет и быть не может" та Емського указу 1876 року, які, з одного боку, спричинили добу культурної та інтелектуальної руїни України, з іншого – посилили "культурний геній" імперії. Наукова еліта Києво-Могилянської академії була розпорошена між Петербургом і Москвою. За Достоевським, з шинелі Гоголя вийшла вся російська література; Бортнянський, Березовський, Ведель згодом стали великими російськими композиторами і т. д. В Україні

ж знищено основу буття української нації та її культури. Подібних заборон і переслідувань не зазнала жодна європейська культура. Відомо, зазначає Т. Гундорова, що метрополія колонізує підкореного не лише силою, але й уявою: "Колоніальний кітч також засвідчує процеси гібридизації колонізатора і колонізованого, вкорінюючи уже "припасовані" образи і стереотипи в масове сприйняття й у такий спосіб легітимізуючи політику колоніальної експансії" [3, 97–98]. На такому політичному і соціальному тлі маскультурний концепт народництва ставив під сумнів його спорідненість із загальноєвропейським, в якому вже визрівали принципи модернізму. Українське народництво існувало не в параметрах культурного дискурсу епохи, а у власних, локальних, які торкалися питання його самозбереження й самобутності: народ, національність, культура, відродження.

Четвертий вимір контексту впливає із третього – втрата Україною елітарного культурного обличчя. Брак культурної еліти, як відзначає французький соціолог і філософ Г. Лебон у праці "Психологія народів і мас": "цей невеликий відбір видатних людей, яким володіє цивілізований народ і яких достатньо було б знищити в одному поколінні, щоб негайно викреслити даний народ із списку цивілізованих націй, складає істинне втілення сил раси. Їм і тільки їм одним ми зобов'язані прогресом в науках та мистецтвах" [7, 238]. Серед прикметних особливостей культурної еліти філософ виділяє "стіжку моральності" та "досить чітке уявлення про обов'язок", від яких головним чином залежить велич нації. Український народ, зазнавши на різних історичних етапах величезних жертв, втратив спроможність продукувати національну еліту. Таким чином, українська культура через розпорошення і знищення її еліт і не в одному поколінні зазнає непоправних втрат – відчуження від неї українського соціуму.

Врешті зміст п'ятого історичного контексту маскультурного концепту народництва узагальнює всі попередні – відрив української культури від європейської, позбавлення її інструменту комунікативних функцій. "Поглинута Росією, – стверджує О. Пахльовська, – Україна вже не могла зберегти свій питомий поліморфний культурний код, генетично прив'язаний до європейської культури, яку Росія сприймала з глибокою і неприхованою ворожістю ..." [9, 71].

Резюмуючи, відзначимо, що маскультурний концепт народництва, як підпорядкованої культури, прийняв на себе певну ідеологічну боротьбу з культурою панівною, поглинаючою, – в цьому його невід'ємний позитив за умов колоніального існування. З іншого боку, унітарність народництва, його патетичність, міфологічність, а також пафос висловлювання невідривний від імітації народності, провінціалізації й, за Т. Гундоровою, грубої простонародності та "колоніального кітчу".

Пафос народницької риторики, як відзначає С. Павличко в праці "Дискурс модернізму в українській літературі", був зумовлений культурною ритуальністю культури, навіть месіанськими акцентами. Святкові масові ритуали з відзначенням річниць та ювілеїв народження і смерті Тараса Шевченка, на зламі віків – 25-ліття діяльності Франка у 1898 році, 100-річчя "Енеїди" того ж року, відкриття пам'ятника Котляревському в Полтаві у 1903, а також багаточисленні літературні вечори з урочистими привітаннями, компліментарністю стали масовою культурною практикою. "Пафос народництва невідривний від його дидактизму й моралізаторства, від браку об'єктивного, раціонального погляду на реальність, коли бажане видається за дійсне, браку власне критицизму, інтелектуального підходу до предметів" [8, 37]. І за І. Франком: "інтелігенція повинна ідентифікуватися, злитися з народом ..., повинна стати робітником ..., і привести його до живішого руху, до поступового зросту" [10, 143–144].

Міфічне сільське минуле, коли культура була спільною та неспотвореною, українські народники, як і англійські лівісти, сприймали як період культурної єдності народних мас та її інтелігенції. Відповідно, відступ від певних естетичних принципів чи канонів, зауважує С. Павличко, ототожнювався з релігійною схизою-зрадою народу, визвольної боротьби. "Критика в цьому разі мала відігравати роль борця з такими схизмами, що, як відомо, вона й робила" [8, 37]. Культурні ідеологи народництву відводили видатну суспільну роль – саме з нього мала відродитися втрачена державність.

Маскультурний концепт народництва не існував поза межами політичних аспектів, він породив феномен політизації української культури, яка частіше оборонялася, зрідка роблячи виклик імперській культурній політиці. Проте, приносила втіху одним і другим, непомітно зникаючи зі свідомості Європи. Народництво не скористалося з поради Раймонда Уїльямса про те, що "згадка про старовинний лад мусить бути чільним стимулом для створення нового" [13, 97].

Таким чином, маскультурний концепт народництва чітко узгоджується з уїльямсівськими чотирма поточними значеннями словосполучення "масова культура": "те, що подобається великій кількості людей", "низький різновид культури", "культурні твори, свідомо межа створення яких – здобути схвалення народу" та "культура, що її люди створюють для самих себе" [14, 237].

Тоді як в ідеальній утопії модернізму домінуючою стає висока культура, зазначає Т. Гундорова, народницький ідеал "загальнонародної" літератури (культури, – В. В.) все виразніше еволюціонує в напрямку популярної культури, котра фактично ототожнюється з масовою. Дослідниця наводить думку М. Сріблянського, що "українство, утворене народницькими ідеологіями" іде під прапором "популярної культури, точніше кажучи, примітивної, простої, доступної в кожен хвилину, найбільше примітивній людині". Так складаються передумови для масової культури, коли митці "беруть в основу національної культури найпростіший елемент народу і крізь його духовну призму дивляться на світ і задачі українства. Творять культуру не для нації, а для народу і по-народному" [3, 89].

Модернізм як дискурс, не зважаючи на свою недовершеність, на всіх етапах свого існування перебував у постійному діалозі-конфлікті з народництвом. Проте на жодному етапі розвитку всієї художньої культури модернізм так і не зайняв домінуючої позиції.

Чому нам цікавий модернізм у дискурсивній формації зв'язку між теорією культури та маскультурою? Насамперед тому, що маскультуру завжди визначають, як зазначає доктор Сторі, за допомогою чи то явного, чи то неявного протиставлення іншим концептуальним категоріям, особливо "високої культури", "модернізму" тощо. І вони завжди мають потужний вплив на конотації, що їх породжує застосування терміна "масова культура". Саме з цих причин видається цікавим культурологічний дискурс між модернізмом та народництвом в українській культурі, який можна трактувати як дискурс між модернізмом та маскультурним концептом народництва, який на той час сформував комплекс уже усталеної культури та її теоретичної мови. До кінця XIX століття народництво витворило свою парадигму стилів і критичних концепцій, які зазнали різних модифікацій і модернізацій у наступному XX столітті.

Народництво, будучи органічною філософією будь-якого суспільства, у конкретних історичних та економічних умовах завжди стоїть на чатах національної ідентичності при переході з однієї історичної формації в іншу. На цьому його місія вичерпується. Якщо маскультурний концепт народництва "не перерости" у цей перехідний період, – він стає деструктивним фактором у зрілому періоді цивілізації. Що, власне, і відбулося з народництвом українським, код якого через два століття шляхом імперського експериментування зазнав таких складних модифікацій, що його епідемія стала смертельною загрозою для всієї української ідентичності в Україні і в світі, незважаючи на здобуття державної незалежності. Хвороба вражає насамперед духовну, а вже потім розумову складову українського суспільства, переносючи його в ірреальну площину постіснування. У такого соціуму "під сигнатурою Софії" [6, 27] параліч умертвляє мову, культуру, економіку, владу на очах народу, народ на очах глобального світу. "Україна постає у ролі свого роду перверсивної антиглобалізаційної антитези, – стверджує Тарас Возняк, – вона дійсно перебуває поза глобалізацією і їй успішно протистоїть... своєю неуспішністю" [1, 30] або невиліковним нездужанням.

На відміну від Європи з розвиненою структурою еліт, вважає Неллі Корнієнко, в Україні тільки почала формуватися новітня еліта як цілісно-творчий суб'єкт конструювання нації, яке розпочалося ще триста років тому: "культура українська "відкриває" власну пасіонарність, напружуючись не в есхатологічному передчутті, а у передчутті нового імпульсу націєтворення" [5, 32].

Використані джерела:

1. Возняк Т. Глобалізація як виклик людству / Тарас Возняк // *І.* – 2000. – № 19. – С. 27–47.
2. Грушевський М. Відчит на Науковій Академії 1 листопада 1898 на пам'ятнику 100 роковин "Енеїди" / Михайло Грушевський // *Літературно-науковий вісник*, 1898. – Т.4, Кн. 11. – С. 74–80.
3. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії / Тамара Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 284 с.
4. Дзюба І. З криниці літ : у 3 т. / Іван Дзюба. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – . – Т.2 : Шевченко і світ; Естетика і культурологія; Знайомство з десятою Музою; "Бо то не просто мова, звуки."; Тернисті дороги порозуміння. – 976 с.
5. Корнієнко Н. Лесь Курбас: репетиція майбутнього / Неллі Корнієнко. – К. : Либідь, 2007. – 327 с.
6. Кримський Сергій. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : Академія, 2008. – 718 с.
7. Лебон Г. Психологія народів и масс / Густав Лебон. – Москва : Академический Проект, 2011. – 239 с.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 360 с.
9. Пахльовська О. Ave, Еуропа! : ст., доп., публіцистика (1989–2008) / Оксана Пахльовська. – К. : Пульсари, 2008. – 653 с.
10. Франко І. Твори : в 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – . – Т. 45. Філософські праці. – 575 с.
11. Хвильовий М. Твори : у 2 т. / М. Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990. – . – Т.2. – 925 с.
12. Arnold M. Culture and Anarchy / Matthew Arnold. – London : Cambridge University Press, 1960. – 380 p.
13. Leavis F. R. Culture and environment: the training of critical awareness / Frank Raymond Leavis, Denys Thompson. – Chatto & Windus, 1933 – 150 p.

14. Williams R. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society* / Raymond Williams. – Harper Collins Publishers, 2013. – 350 p.

Вовкун Василий Владимирович, кандидат культурологии

Масскультурный концепт народничества

В статье осмысливается масскультурный концепт народничества в конкретных исторических и социальных контекстах, делается попытка его обобщения в сфере культуры, философии, творчества, политической мысли.

Ключевые слова: массовая культура, масскультурный концепт народничества, национальная культура, колониальный китч, малорусский стиль, мироотношение, элитарное культурное лицо, инструмент коммуникативных функций, идеологическая борьба, унитарность народничества, дискурс эпохи, народ, национальность, культура, возрождение.

Vasyl Vovkun, Candidate of Culturology

Masscult Concept of Populism

Ukrainian romanticists, having put the grass-roots language into the foundation of the national and cultural revival and abandoning the legacy of the Baroque, made a fatal mistake. Its consequences can be clearly seen now, namely – they identified traditional folk and national cultures, thus creating masscult concept of populism.

At the turn of the 18th century, as Tamara Hundorova mentions in her book called "Kitsch and Literature. Travesties", popular Ukrainian literature evolved and special kind of kitsch was born, which can now be called colonial. And it is at this time when vernacular acquires features of a subculture that is a sort of burlesque Little-Russian style, which survived until today in the form of the language-mix kitsch. The Little-Russian style is a mass culture product that began to emerge in the late 18th century.

And even earlier – in the 17th century, when puppet-theater drama was well known throughout Ukraine, popularly called *Vertep*. Therefore, *Vertep* was probably first to have legitimized mass culture of the Little-Russian style.

At that time, there were prevalent forms of popular culture such as amateur paintings, adventure literature, exotic travels and masquerades.

The Little-Russian style was not unsuccessfully sustained by imperial mechanisms directed against the cultural identity of Ukraine.

Understanding the masscult concept of populism in specific historic and social contexts attempts to summarize in culture, philosophy, art, and in the field of political mindsets.

In light of the first context, unlike the European culture, the Ukrainian culture, as part of imperial, never experienced similar capitalist fervor of the nineteenth century and was based on conservative ideology of the nobility and governors-general, and could not build its own perception of the world.

The second context – the non-canonical subordination of the Ukrainian church to Moscow in the 17th century meant nothing but the establishment of the colonial style in the spiritual sphere, which led to strong assimilation processes and fatal destruction of the authentic nature of the Ukrainian culture's, according to Oksana Palkhovska.

The third historic and social context is in separation of the Ukrainian people relentlessly and tirelessly cultivated by Russia.

The fourth context dimension follows from the third one – the loss by Ukraine of its elitist cultural face.

Finally, the fifth historical context of masscult concept of populism summarizes all the previous – separation of the Ukrainian culture from European, depriving it of communication tools.

Therefore, the masscult concept of populism, as slave culture, assumed certain ideological struggle with the dominant and absorbing culture. This is its inherent positive pattern under colonial existence. On the other hand, populist unitarity, its pathetic element, mythological origin and verve are inseparable from imitation of the national character, provinciality, brute populace and colonial kitsch.

The Ukrainian populism existed beyond the parameters of cultural discourse of the era, but in its own local parameters often bound to issues of self-preservation and identity: nation, nationality, culture and renaissance.

Populism, as an organic philosophy of any society under specific historic and economic conditions, is always on guard of national identity in transition from one historical formation to another. Its mission is exhausted at this point though. If the masscult concept of populism fails to "grow" into its transition phase, it becomes a destructive factor in the era of mature civilization. This is what actually happened to the Ukrainian populism. After two centuries of imperialist experimentation, its code undergone such complex modifications that its epidemic became a deadly threat to the whole Ukrainian identity in Ukraine itself and worldwide, despite the carved out national independence.

Key words: mass culture, masscult concept of populism, national culture, colonial kitsch, Little-Russian style, perception of the world, elitist cultural face, communication tool, ideological struggle, populist unitary, discourse of the era, people, nationality, culture and renaissance.